

શ્રી મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક
પ્રવચન નં. ૧૮
અધિકાર ૭મો
સ્થળ:સુવર્ણપુરી તા.:૧૬.૦૪.૬૨ સોમવાર

મંગલાચરણ

શમો લોએ સવ્વ અરિહંતાણં;
શમો લોએ સવ્વ સિદ્ધાણં;
શમો લોએ સવ્વ આયરિયાણં;
શમો લોએ સવ્વ ઉવજ્જયાણં;
શમો લોએ સવ્વ ત્રિકાળવર્તી સાહૂણં;
ૐકાર બિન્દુ સંયુક્તં નિત્યં ધ્યાયન્તિ યોગિનઃ।
કામદં મોક્ષદં ચૈવ ૐકારાય નમોનમઃ॥
મંગલં ભગવાન્ વીરો મંગલં ગૌતમો ગણી ।
મંગલં કુંદકુંદાર્યો જૈન ધર્મોસ્તુ મંગલમ્ ॥
નમઃ સમયસારાય સ્વાનુભૂત્યા ચકાસતે ।
ચિત્સ્વભાવાય ભાવાય સર્વ ભાવાન્તરચ્છિદે ॥
ત્રિકાળ દિવ્યધ્વનિ દાતાર...

આ મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક પંડિત ટોડરમલે હજારો શાસ્ત્રની સંધિનો ખાતાવહી કરીને જેમ ખાતાવહી કરે ને માણસ, એમ બધો મેળ કર્યો છે. એમાં આ સાતમો અધ્યાય ચાલે છે. સાતમા અધ્યાયમાં, જૈનમાં જન્મ લેવા છતાં નિશ્ચય અને વ્યવહારના કથનો શાસ્ત્રમાં આવે એનો મેળ કરે નહિ અને નિશ્ચયની વાત પણ સાચી અને વ્યવહારની પણ સાચી એમ બેમાં ભ્રમણા કરે તો એ પણ સત્યમાર્ગને પામી શકે નહીં. સમજાણું કાંઈ? ન્યાં આવ્યું છે આપણે જુઓ. વ્યવહાર આત્માના સ્વભાવનું, નિશ્ચયનું ભાન હોવા છતાં, વચમાં વ્યવહાર આવ્યા વિના રહેતો નથી. સમજાણું કાંઈ? મોક્ષમાર્ગના વચમાં ઈ આવે છે. વચમાં સમજતે હૈ ને, બીચમં. આત્મા એક સેકંડના અસંખ્ય ભાગમાં, પૂરણ આનંદ અને શુદ્ધ સ્વભાવનો ભંડાર છે, એવી ચૈતન્ય ચમત્કાર વસ્તુ ઉપર દૃષ્ટિ પડતાં, નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન,

નિશ્ચય સમ્યગ્જ્ઞાન અને નિશ્ચય સ્વરૂપ આચરણની દશા પ્રગટ થાય છે. કૂલચંદ્રજી! પછી... પછી એને વ્યવહાર આવે છે ખરો. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો રાગ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, પૂજાનો ભાવ, પણ એ બધા બંધનના કારણ છે, પુણ્યના બંધનના કારણ છે એને વ્યવહારે મોક્ષનો માર્ગ એવું વ્યવહારનયના કથનથી આરોપે કહેવાય છે.

ખરેખર એ મોક્ષનો મારગ (નથી). એવો વયમાં આવે છે એને કોઈ કહે છે કે આદરણીય છે ત્યારે જ્ઞાની આંહી એમ કહે છે કે એ આવે છે તે જાણેલો પ્રયોજનવાન છે. આહા! નવનીતભાઈ! આવે છે ખરો! મોટા ગણધર જેવાને ચાર જ્ઞાન ને ચૌદપૂર્વના ભણતર અને ક્ષાયિક સમકિત, જેટલી છન્નસ્થને ઊંચી લબ્ધિની ઋદ્ધિ જેટલી હોય એ બધી ગણધરને લબ્ધિ ને ઋદ્ધિ બધી હોય છે. એવા ગણધરને પણ આત્માનો નિર્વિકલ્પ વીતરાગ સ્વભાવ અનુભવમાં આવ્યો, એકલો હું પરમાત્મા જ્ઞાનનો એકલો પિંડ પુંજ છું એવો અંતર અનુભવ સમ્યક્ થયો. વસ્તુની સ્વરૂપમાં સ્થિરતા પણ ઘણી જામી... ચારિત્ર... ચારિત્ર એટલે ચરવું સ્વરૂપમાં. છતાં ગણધરોને પણ બાર અંગની રચનાનો વિકલ્પ, ભગવાનની ભક્તિનો વિકલ્પ-રાગ, ભગવાનનાં વાણીના શ્રવણ કરવાનો રાગ, અઠયાવીસ મૂળગુણના પાળવાનો એટલે આવે છે તેને વ્યવહારનયે એમ કહેવામાં આવે કે પાળવામાં અઠયાવીસ મૂળગુણ પાળવામાં આવે છે.

ખરેખર પણ એવા ભાવ મુનિ, સાચા સંતને અંતર અનુભવના પ્યાલા ચારિત્ર સહિતનાં ફાટયા એને પણ વચ્ચે દયા, દાન, ભક્તિ, પૂજા એવા પ્રભાવના ભાવ આવે પણ એ આદરણીય છે, નિશ્ચયથી અંગીકાર કરવા લાયક છે એમ નથી. આહાહા! શાંતિભાઈ! સમજાણું આમાં? ભારે વાત! પણ એ નથી આવતો, વ્યવહાર હોય જ નહિ સમ્યગ્દષ્ટિને. એ તો એકલો વીતરાગ ભાવમાં જ પડ્યો રહે એવું બની શક્તું નથી. બરાબર હૈ સૌભાગ્યચંદ ભાઈ! ઓ વાત યહાં નિશ્ચય-વ્યવહારની સંધિની વાત કરી રહ્યા છે કે એકલા અજ્ઞાનીઓ કાં નિશ્ચયભાસને નિશ્ચય માને. નિશ્ચયાભાસ એટલે વ્યવહાર રાગ, દયા, દાન આદિ ભાવ આવે એને સમજે નહીં, લાવે નહીં, ઓળખે નહીં, કરે નહીં અને એકલો આત્મા વીતરાગ... વીતરાગ... વીતરાગ... વીતરાગ કર્યા કરે કાં એકલો આત્મા જ્ઞાતાદૃષ્ટા છે એને કાંઈ વળગાડ રાગનો નથી.

વાત સાચી, પણ એ ઊઘડયા વિના એકલા રાગની ક્રિયા શુભની છે એ પણ જો છોડી દે તો પુણ્યબંધ પણ જાય અને ધર્મ તો છે નહીં. સમજાય છે કાંઈ? અને પુણ્યબંધવાળા જીવો, એને કરતાં કરતાં આપણું કલ્યાણ આમાંથી થાશે, રસ્તો આ છે. રાગ, દયા, કષાય

મંદ એમ માનનારા પણ મૂંઢ જીવો વ્યવહારાભાસી મિથ્યાદષ્ટિ છે. સમજાણું કાંઈ? એકલા નિશ્ચયભાસવાળા, એકલા વ્યવહારાભાસવાળા અને એ નિશ્ચય સહિતના વ્યવહારવાળા એમ ત્રણ વાત ચાલે છે આમાં. સમજાણું કાંઈ આમાં? ત્યારે અહીંયા પ્રશ્ન કર્યો કે વ્યવહારનય તે અંગીકાર કરવા યોગ્ય નથી એમ માથે કહ્યું. વ્યવહાર આવે ખરો વચમાં, શુભરાગ વ્રતનો સમ્યગ્દષ્ટિને, મુનિને, શ્રાવકને, એની ભૂમિકા પ્રમાણમાં પરલક્ષી ભક્તિ આદિનો રાગ આવ્યા વિના રહે નહીં, અંગીકાર કરવા યોગ્ય નથી એમ કહ્યું આંહી. એને સંવર ન માનવો, એને ધર્મ ન માનવો, એને આશ્રય જ કરવા લાયક છે અને આદરણીય છે એમ ન માનવો.

ત્યારે શિષ્યને પ્રશ્ન ઉઠયો એ કયો પ્રશ્ન અહીં ઉઠયો? વ્યવહાર વડે ઉપદેશ આપીએ છીએ એ કીધું. “વ્યવહાર વિના નિશ્ચયનો ઉપદેશ (કેમ) ન હોઈ શકે?...” વ્યવહાર વિના સાચું સ્વરૂપ સમજાવી શકાય નહિ તો “વ્યવહારનયને કેમ અંગીકાર ન કરવો?...” સમજમેં આયા? વ્યવહાર વિના સમજાવી શકાય નહીં, ઉપદેશ એ સિવાય આપી શકાય નહીં, તો શિષ્યનો પ્રશ્ન છે જે નિશ્ચયને સમજાવે, એવો વ્યવહાર કેમ આદરવો નહીં? મગનભાઈ, (શ્રોતા : વ્યવહાર ઉપકાર કરે છે) ઉપકાર કરે છે હં! ધૂળેય નથી ઉપકાર એ તો ભેદ દ્વારા એને સમજાવે છે કે ન્યાંથી ખસીને ન્યાં સમજે તો ભેદ દ્વારા સમજાવ્યું એમ કહેવામાં આવે છે.ભારે વાત ઝીણી! ભગવાન આત્મા પુંજ ચૈતન્યનો પુંજ ગંજ છે. એમાંથી કેવળજ્ઞાનના પર્યાયો અનંતા ફાટે એવું એ દળ છે આત્મા, એનું ભાન થયા પછી પણ વ્યવહાર આવે, અંગીકાર કરવો નહિ અને વ્યવહારથી પોતે પણ વિકલ્પ ઉઠે એ આ નિર્વિકલ્પ થવા કાળે આ વસ્તુ આ... આ વસ્તુ આ... આ વસ્તુ આ... અભેદ ચૈતન્ય છું. વિકલ્પ ઉઠે જરી શુભ રાગ એવું આવે ખરું, પણ એને છોડીને ઠરવું એ આદરણીય છે. સમજાણું કાંઈ?

ભાઈ! આ તો સત્ય પરમેશ્વરની માર્ગની રીત છે. જગતે માનેલી વાત એની હારે આ કાંઈ મેળ ખાતો નથી. કોથળામાં નાંખ્યા વિના તોળાય નહિ એકલા ચોખા... એકલા ચોખા તોળાય? ઈ તો વળી ઓલામાં નાંખે છે આ... પણ અલ્યા ચાર-ચાર મણના ક્યાંથી લાવવા ઈ શું કહેવાય ઈ? છાબડા. ચાર મણના છાબડા ક્યાંથી લાવવા અને પાંચસો-પાંચસો ગુણીઓ તોળવી હોય સવારથી સાંજ સુધી. ઈ કંઈ છાબડામાં ચોખા તોળે થાતા હશે? ઈ કોથળા ભેગા થઈને તોળાય ચોખા. ત્યારે કહે ચોખા માટે તોળવામાં આ કોથળાનો એટલો તો ઉપકાર છે ને! એમ વ્યવહારનો એટલો તો ઉપકાર છે ને, કે એના ઉપદેશ વિના નિશ્ચય સમજી શકાય નહીં. એમ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. સમજાણું કાંઈ?

આ એનો ઉત્તર સાંભળ. “નિશ્ચયનયથી તો ભગવાન આત્મા....” આ વસ્તુ સ્વરૂપ, “પરદ્રવ્યથી ભિન્ન....” એ શરીર, વાણી, મન, કર્મથી જુદી ચીજ છે ઈ, “અને સ્વભાવથી અભિન્ન....” અને પોતાના ભાવથી એકમેક ચીજ છે. પરવસ્તુથી ભિન્ન અને પોતાના ભાવથી “અભિન્ન એવી સ્વયંસિદ્ધ વસ્તુ છે....” અનાદિની સ્વયંસિદ્ધ સત્ સ્વરૂપ વસ્તુ છે “તેને જે ન ઓળખતો હોય... તેને જે ન ઓળખતો હોય તેને એમ જ કહ્યા કરીએ તો તે સમજે નહીં....” શું એમ જ કહ્યા કરીએ? “કે પરદ્રવ્યથી ભિન્ન આ સ્વભાવથી અભિન્ન... પરદ્રવ્યથી ભિન્ન સ્વભાવથી અભિન્ન....” તો ઓલો સમજે (નહીં) શું કહે છે આ? પરદ્રવ્યથી ભિન્ન ને સ્વભાવથી અભિન્ન લ્યો પણ શું તમે કહેવા માંગો છો?

એ “તેને જે ન ઓળખતો હોય....” અભિન્ન વસ્તુને, “તેને એમ જ કહ્યા કરીએ તો તે સમજે નહીં. ‘ત્યારે તેને સમજાવવા વ્યવહારનયથી....’ એટલે કે શરીરની અપેક્ષા વડે, “શરીરઆદિ....”, વાણી આદિ, મન આદિ, શરીર આદિ, મન ને વાણી આદિ “પરદ્રવ્યોની સાપેક્ષતા વડે....” આ “મનુષ્ય....” તે જીવ છે એમ ઓળખાવ્યું. કાંઈ મનુષ્ય જીવ નથી. મનુષ્ય તો આ માટી છે. જીવ તો જુદી ચીજ છે. આ મનુષ્ય તે જીવ છે, “નારકી....” તે જીવ છે, દેવ તે જીવ છે, પૃથ્વીકાયના આ જીવ છે. આ વનસ્પતિના આ લીલ - ફૂગ દેખાય છે ને એ તો શરીર છે. એ વનસ્પતિના જીવ છે. વનસ્પતિના ઓલા શરીર દ્વારા અંદર આત્માને ઓળખાવે છે. “પૃથ્વીકાય....” પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ ને ત્રસ એ “જીવના ભેદ કર્યા....”

“એટલે મનુષ્ય જીવ છે, નારકી જીવ છે....” દેવ જીવ છે, ઢોર જીવ છે, પર્યાપ્ત જીવ છે. વાણી બોલનાર વાણીવાળો જીવ છે. મનવાળો જીવ છે. સંજ્ઞી મનવાળો જીવ છે. અસંજ્ઞી મન વિનાનો જીવ છે. રતનલાલજી! સમજમેં આયા? ઓ સમજાનેકો હૈ. મનુષ્ય જીવ, નારકી “ઈત્યાદિ પ્રકાર સહિત એને જીવની ઓળખાણ થઈ....” એને આ આત્મા આ આત્મા, જુઓ આ ગાયનો આત્મા, જુઓ આ ઘોડાનો આત્મા એમ કહેવાય. આ બાળકનો આત્મા બાળક અને ગાય, ઘોડાનો આત્મા છે જ નહીં. આત્મા તો એનાથી તદ્દન જુદી ચીજ છે પણ જુદી ન સમજે અને ચૈતન...ચૈતન...ચૈતન...ચૈતન અભિન્ન તો સમજે તોય કદાચ કોઈ વ્યાપક સમજી જાય, કોઈ એક જ સમજી જાય માટે તે આત્માને ઓળખાવવા સર્વજ્ઞ વીતરાગ દેવ અને સંતોએ એને શરીરના સાપેક્ષતા વડે વાણીની અપેક્ષા દ્વારા, મન મળ્યું એની અપેક્ષા દ્વારા, આ મનવાળો સંજ્ઞી, વાણીવાળો આ પર્યાપ્ત જીવ એમ એને ઓળખાવ્યો.

એક વાત થઈ. સમજાણું આમાં કાંઈ? પણ એ શરીર, વાણી, મનને આત્મા જાણવો નહીં, એ તો જડ ચીજ છે. શરીર, વાણી, મન પર્યાપ્ત આદિ તો જડ-માટીની ચીજ છે. એ આત્મા-બાત્મા નથી પણ આત્મા નથી સમજતો એને સમજાવ્યું. આ તે જીવ એમ કરીને એને કાઢી નાંખ્યે બાકી રહે તે જીવ. સમજાણું કાંઈ? એક વાત થઈ. “એને જીવની ઓળખાણ થઈ....” આ રીતે કહેતા કે મનુષ્ય તે જીવ, નારકી જીવ, પર્યાપ્ત જીવ, ઓલો જીવ આ અંદર ઓલો પર્યાપ્તનો ભેદ પાડીને સમજાવ્યું નારકીને અપેક્ષિત કરીને સમજાવ્યું કે ઓહો! જીવ તો અંદર ભિન્ન ચીજ છે. પોતાની શક્તિ અને પોતાની દશા એ સહિતનો આત્મા તે પરથી તદ્દન ત્રિકાળ ભિન્ન છે. પરની હારે એને કાંઈ સંબંધ નથી. એ વ્યવહાર દ્વારા જીવને સમજાવવા માટે આ કથન આચાર્યોએ કર્યા છે પણ એ વ્યવહાર આદરણીય... આદરણીય નથી. આરે આરે! અંગીકાર કરવા લાયક નથી. એને શરીરને જીવ માનવા નહિ એ આગળ થોડું લેશે હજી.

‘અથવા’... હવે અંદર આવ્યા. “અભેદ વસ્તુમાં ભેદ ઉપજાવી....” ભગવાન આત્મા એકરૂપ વસ્તુ છે અંદર એને પ્રકારને “ભેદ ઉપજાવી આ જ્ઞાન, દર્શન....” આનંદ, અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ “આદિ ગુણ-પર્યાયરૂપ જીવનાં ભેદ કર્યા....” એને બતાવ્યું કે જો આ જાણે તે આત્મા, આ દેખે તે આત્મા, માને તે આત્મા. જેમાં વીર્યની સ્ફૂરણા જ્ઞાનની રચના થાય એ, એ આત્મા. એમ આત્મા અભેદ અને એક વસ્તુ હોવા છતાં તેમાં ભેદ ઉપજાવી કે આ જ્ઞાન, દર્શન આદિ ગુણ-પર્યાયરૂપ. જો જાણનાર આત્મા વિશ્વાસ કોણ કરે છે? જાણે છે કોણ? દેખે છે કોણ? વીર્યની સ્ફૂરણા કાંઈ કરું એ કોણ કરે છે? એ દ્વારા એને અભેદ ચીજને ભેદ પાડીને સમજાવી, પણ એ ભેદ અંગીકાર કરવા લાયક નથી. સમજાણું કાંઈ? ભેદ અંગીકાર કરવા લાયક નથી. ભારે ઝીણી વાત ભાઈ! “ત્યારે આ જાણવાવાળો જીવ છે....” એમ એને નક્કી થયું. નહિતર જાણવાવાળો જીવ એ તો ભેદ પડ્યો પણ જાણવાવાળો જીવ છે, આ જ્ઞાન તે જીવ, દર્શન તે જીવ આ ‘જાણવાવાળો આત્મા, દેખવાવાળો ભગવાન, માનવાવાળો આત્મા’ ઈત્યાદિ પ્રકાર સહિત તેને જીવની ઓળખાણ થઈ. ઓલા ભેદ પાડીને સમજાવ્યું ત્યારે ઓલો સમજ્યો. પણ ભેદ છે તે અંગીકાર કરવા લાયક નથી.

આહાહા! આ ભેદે ય આદરણીય નહીં, એને ઠેકાણે હજી બહારનાં વ્રતને, તપ ને ક્રિયા જડની એને આદરણીય માને અને અંદરના શુભ રાગ દયા, દાન, વ્રતનો શુભ ભાવ એ વ્રત પાળો, અપવાસ કરો આ ધર્મ છે, મોટી મિથ્યાદષ્ટિનું સેવન છે. અનંતકાળની જડ નિગોદની એ જડને સેવી રહ્યો છે. સમજાણું કાંઈ? “ત્યારે એને જીવની ઓળખાણ

થઈ....” બે વાત કરી. નારકી જીવ, મનુષ્ય જે એમ કરીને જીવ જાણ્યો અને ભેદ પાડીને જાણાવ્યો, કે જો “આ જ્ઞાન જાણવાવાળો જીવ દેખવાવાળો, ત્યારે જીવની ઓળખાણ થઈ....” બે વાતો વસ્તુની કરી. હવે મોક્ષમાર્ગની વાત કરે છે. “વળી ખરેખર તો વીતરાગ ભાવ મોક્ષમાર્ગ છે....” હવે મોક્ષમાર્ગની વાત આવી પર્યાયની. ઓલી વસ્તુની લીધી’તી. ખરેખર આત્મામાં જેટલો પુણ્યભાવ-શુભભાવ ઊઠે વ્રત, નિયમ, દયા, દાનનો એનાથી રહિત આત્મા અખંડ આનંદ પ્રભુ પૂરણ શુદ્ધ ચૈતન્ય એના અંતરના સ્વભાવમાં ભળ્યો, જે રાગમાં ભળતું એ જ્ઞાન અંતરમાં ભળ્યું. અંતરના સ્વભાવની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને વીતરાગતાની રચના ચારિત્રની થાય, “એ વીતરાગભાવ જ એક મોક્ષમાર્ગ છે....” સમજાણું કાંઈ ? એ વચ્ચે આ દયા દાન આદિ આ તો નિમિત્ત દેખીને વાત કરશે પણ એ મોક્ષમાર્ગ છે નહીં.

ભારે કઠણ જગતને ભાઈ ! અવતાર આવ્યા, અને બહારથી કંઈક માનીને સંતોષ કરાવ્યા, અને સંતોષ થઈ ગયા. આપણે કાંઈક હવે કરીએ છીએ પણ અવતાર ચાલ્યા જાશે અને આવા અવતાર ફરીને... ‘સબ અવસર આ ગયા હૈ’ - ટોડરમલે લખ્યું છે ને ! બધા અવસર આવી ગયા છે. તારી પ્રમાદ અને અજ્ઞાનને આળસે વસ્તુ રહી ગઈ છે. તો એને આમ અંદર પોતાની જાતને આવી રીતે પમાય એ વાત હજી એને ગોઠતી નથી. ઓલા વ્યવહારના લખાણ આવે ને શાસ્ત્રમાં ! સંયમ ને તપ ને નિયમ ને વ્યવહારના વિકલ્પો ને અશુભથી બચવાના ઈ સાધન છે... અને એ પણ મોક્ષમાર્ગ છે. એ પણ ધર્મનું કાર્ય છે એમ માનનારા મૂળ ભીંતને ભૂલે છે. (શ્રોતા :) પણ કઈ ક્રિયા ! ઈ વાત જ ઈ કહે છે સાચી વાત.

એ વાત નેવુંમાં એક સાથે થઈ ગયેલ સંપ્રદાયમાં સમજાણું ? જુનામાં જુના હતા વૃદ્ધ ઘણાં. સંપ્રદાયમાં હતા ત્યારે હો. ઓલા કહે, જ્ઞાનક્રિયાખ્યાં મોક્ષ કહ્યું છે ને ? નેવુંની સાલની વાત છે. મેં કીધું ક્યું જ્ઞાન ને કઈ ક્રિયા ? દેહની ક્રિયા નહીં, આ તો જડ છે. માટી છે. આ હાલે-ચાલે ને આમ આમ થાય તો એની ક્રિયા આત્માને શું છે ? આત્મામાં રાગ થાય અહિંસા, સત્યદત્ત, બ્રહ્મચર્યનો એ પણ ક્રિયા નહીં. આહાહા ! ભગવાન ચૈતન્યમૂર્તિ પ્રભુ જ્ઞાનની ચૈતન્ય જ્યોત છે એના અંતરનું ભાન થઈ અને એમાં જ્ઞાનમાં લીનતા, એકાગ્રતાનું આચરણ સ્વરૂપાચરણ સ્થિર થાય એને ક્રિયા કીધી છે. એ જ્ઞાન અને એ ક્રિયા તે મોક્ષનું કારણ છે. સૌભાગ્યચંદભાઈ ! આ નહીં. જ્ઞાન ક્રિયાખ્યાં મોક્ષ આત્માનું જ્ઞાન અરે ! શું છે ? ‘સ્વ’. અનંતકાળમાં એણે સ્વજ્ઞેયની સામું જોયું નથી.

અનંત અનંત કાળ વીત્યો, જૈનનો દિગંબર સાધુ અનંતવાર થયો. બાર વ્રત અને પંચમહાવ્રત અને છ-છ મહિનાના અપવાસ કર્યા, પણ આ જ્ઞાન સ્વરૂપી એક દ્રવ્ય

આખી ચીજ છે એની સામું જોવાનો એણે કોઈ દી' પ્રયત્ન કર્યો નથી. સમજમં આતે હૈ? અને એ પ્રયત્ન વિના એ આત્માની શ્રદ્ધા અને સમ્યગ્દર્શન થાય એ ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં બનતું નથી. સમજાણું કાંઈ? એથી આંહી કહે છે “ખરેખર તો વીતરાગ ભાવ મોક્ષ મારગ છે....” એ રાગ વચ્ચે આવે, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા આવે, ભક્તિ આવે, પૂજા આવે એ મોક્ષમાર્ગ નથી. આહાહા! છે ને એમાં આમ ઉસમં હૈ, રતનલાલજી હૈ ઉસમં? દેખો. વાંચ્યું નહિ હોય કોઈ દી', આખું મોક્ષમાર્ગ. વાંચ્યું છે આખું? નહિ વાંચ્યું હોય. જુઓ આ ભજન મંડળીના અગ્રેસર. કહે વાંચ્યું નથી. (શ્રોતા : ભજનમાં ક્યા હૈ?) લે! ભજનમાં... આમાં તો બોલતે હૈ બહોત. આત્મ અનુભવ બિના મોક્ષ નહીં... આત્મ અનુભવ...

એ નથી આવતું તારાચંદજી? હૈં? (શ્રોતા : આ બધું આવે છે) આત્માને મં કોઈ દી' અનુભવ્યો નહીં. મં આત્માને જાણ્યો નહિ અને આત્માના અનુભવ વિના મોક્ષમાર્ગ ત્રણકાળમાં નથી. રાજપાટ છોડીને ત્યાગી થાય, બાવો થાય, સાધુ થાય અને બાળબ્રહ્મચારી હોય, પંચમહાવ્રત પાળતો હોય સાચા હો, અત્યારે તો પાંચ મહાવ્રત સાચા અહીં કોઈ પાસે નથી વ્યવહારના! સમજાણું કાંઈ? રૂપચંદજી આ તો સત્ય બાત હૈ ઉસમં ક્યા હૈ? માને ન માને ઉસકી સ્વતંત્રતા હૈ, અનાદિકાળસે સ્વચંદ સેવતો આવે છે. આંહી તો કહે છે... એ બહારના આચરણથી પાર અને આત્મા અલ્પજ્ઞની વર્તમાન પર્યાયમાં પૂરણ આત્મા નથી. ભગવાન, અલ્પજ્ઞ દશા વર્તમાન વર્તે છે, એમાં આખો આત્મા નથી. પણ અલ્પજ્ઞ દ્વારા સર્વજ્ઞ સ્વભાવને પકડી શકાય છે. સમજાણું કાંઈ? એ રાગથી નહીં, વિકલ્પથી નહીં, પુણ્યથી નહીં, ભક્તિ-પૂજા અને લાખ-કરોડ સમ્મેદશિખરની ભક્તિથી જાત્રાથી નહીં. સમ્મેદશિખરની જાત્રાથી નહીં.

એ ભગવાન આત્મા અંદર પૂર્ણાનંદ પ્રભુ, એક સમયમાં આખા કેવળજ્ઞાનને ગર્ભમાં રાખનારો ધ્રુવ, આ એના વર્તમાનજ્ઞાનની અલ્પજ્ઞતાને બહુમાન કરીને અંદરમાં ઊતરવું. અલ્પજ્ઞનું માન છોડી, વિકલ્પનું છોડી, નિમિત્તનું છોડી એ અલ્પજ્ઞાનનું માન છોડી, અલ્પજ્ઞાન દ્વારા સર્વજ્ઞ તરફ ઢળવું એવો એણે પ્રયત્ન અનંતકાળમાં કર્યો નહીં. અને એ વિના એને સમ્યગ્દર્શન થાય કે સમ્યગ્જ્ઞાન થાય, ત્રણકાળ ત્રણલોકમાં નહીં. સમજાણું કાંઈ? લાખ શાસ્ત્રો ભણ્યો હોય, કોડ ભણ્યો હોય, ભગવાનની શ્રદ્ધા માટે માથાં આપતો હોય, ભગવાનની તીર્થકરની શ્રદ્ધા માટે સમોવશરણ આવું હોય ને ફલાણું આવું હોય ને પાંચસો ધનુષ્ય દેહ હોય ને મહાવિદેહ હોય ને પણ બધા આસ્થા રાખતો હોય, પણ છતાં એ સ્વજ્ઞેયને પકડવાનો પ્રયત્ન સ્વજ્ઞાનની પર્યાય દ્વારા અંતર થાય છે આ એને પકડયા વિના એ બધા થોથા છે. આહા! હૈં? (શ્રોતા : આ કાળમાં છે?) હા, તો કોની વાત ચાલે છે આ?

હા, હા. એ વળી શેઠિયા બીજાની વાતું કરે, બીજા હારે ચર્ચા થાય ને કે આ કાળમાં આવું હોય ત્યારે શેની માંડે છે આ? આ કાળમાં એ હોય તો ન હોય ને હોય તો ધર્મ નથી એમ કહો. આ કાળમાં ધર્મ નથી અને ધર્મ હોય તો સમ્યગ્દર્શનથી ધર્મ શરૂ થાય છે એ સિવાય ત્રણકાળમાં ત્રણલોકમાં ધર્મ શરૂ થતો નથી. સમજાણું કાંઈ? કહે છે ભગવાન આત્મા અરે! પોતાના ચૈતન્યનો ગાંઠડો એ ચૈતન્યની ગાંઠ આખી અનંતગુણનો ગાંઠડો એ એના સામે કોઈ દી' એણે નજર ન કરી. “નયનની આળસે રે મેં નીરખ્યા ન હરિને જરી....” સમજાણું કાંઈ? આવે છે ને ઓલામાં? એ તો સમજ્યા વિના બધી વાતો કરે. ‘મારા નયનને આળસે રે મેં નીરખ્યા ન નયણે હરિ’ એ નાનાલાલ કવિનું છે. એ બધા ઠેકાણા વિનાના વીંછીને મારવા ને આ કરવા. અરે! જગતના પ્રાણીઓ! તમારી ચીજ તમારી અંતરમાં પડી છે. આ એને પિછાણવા એની શ્રદ્ધામાં અને એમાં રમવાના પ્રયત્ન વિના જેટલા બાહ્યના શુભાશુભ રાગના પ્રયત્નો એ બધા આત્માની શાંતિ માટે બધા નિરર્થક છે. સમજાણું કાંઈ? એમ બતાવીને ભગવાને નિશ્ચયથી તો વીતરાગભાવ મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે. સમજાણું કાંઈ?

ખરેખર! ભગવાન પ્રભુ જેની શાંતિના જેના મોટા કુંભ ભર્યા છે. જેના સ્વભાવમાં અકષાય શાંતિ પૂરણ ભરી છે. એને એ રાગ અને વિકલ્પ જે આ ભક્તિ, દયા, દાનનો આવે એનાથી પૃથ્થક કરી, અને આત્માની અંતર શ્રદ્ધા જ્ઞાન ને સ્થિરતા કરવી, ઈ એક જ ખરેખર વીતરાગભાવ તે મુક્તિનાં રાહ અને પંથ છે. સમજાણું કાંઈ? કેટલું સંભળાય છે આઠઆના? થોડું થોડું, શું થાય! એ પોતાની અંદર લાયકાતને કારણે છે કે શરીરને કારણે છે? મોહું ઠીક છે. આહાહા! અરે પ્રભુ! કહે છે કે ત્રિલોકનાથ દેવાધિદેવ જૈન પરમેશ્વર જેને એક સમયમાં પૂરણજ્ઞાનનો પ્રકાશ અસંખ્ય પ્રદેશે સર્વ પૃથ્થક થઈ ગયો. ભગવાન કહે છે કે મોક્ષમાર્ગ તો વીતરાગભાવ છે. છૂટવાનો પંથ રાગથી થાય એ વ્યવહારના દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ એ રાગ છે બધા. એનાથી છૂટવાના સમ્યગ્દર્શનનો ભાવ થાય, ત્રણકાળમાં બને નહીં. આહા! બહુ ઝીણું તત્ત્વ!

ત્યારે આમાં આમને ચડાવી દીધા છે ને, આ શેઠિયાઓને તે તો રાજી થાય. ઓલા કહે આપણે કરી શક્તા નથી ને કાંઈક તો પાળે છે બિચારા. આપણા કરતાં તો સારા. નરભેરામભાઈ! આપણા કરતાં સારા? ના, ના. એ બગડેલા દૂધ મોળી ઘાશમાંથી જાય. ઘાશ સમજતે હૈ રતનલાલજી! ઓ ઘાશમેં મઢા, ઓ મઢા નહિ હોતે? પતલા મઢા હોય તો પણ રોટી ચલે, પણ બગડેલું પાંચ મણ દૂધ હોય બગડેલું... હેં? રૂપચંદ્રજી ક્યા કરે? અરે!

હેરાન કરી નાંખશે તું બશેર પીશે ત્યાં. ટાઢી રોટલી ખાધી ત્યાં તાવ આવ્યો તારાચંદ્રજીને લ્યો. અહીં કહેતા'તા પહેલેથી, તો આવું ખાય તો? દૂધ બગડ્યું છે ભઈ, પાંચ મણ લાવ્યા પણ હવે નાંખી દેવાય? અને અત્યારના દૂધ મોંઘા, દસ રૂપિયાના મણ. આ પચાસ રૂપિયાનું પાંચ મણ. આ બગડ્યું. ખાવ થોડું થોડું નાંખો કઢીમાં. બગાડશે, ઉચાળા નીકળીને ખાધેલું કાઢી નાંખશે. સમજાણું કાંઈ? એ ન ખાવાનું હોય તો એવું ન ખાવું એ સારું છે.

આ રોટલી ઝેરવાળી હોય અને સારી ન મળે તો રોટલી ઝેરવાળી ખાવી સારી નથી. હેં? ભૂખ્યા રહેવું સારું પણ ઝેરવાળી...? ભઈ રોટલી તો છે હોં. મામા કહી ગયા છે આજ દૂધપાક પણ આમ એને મામાને ઘરે એક બે માણસ... અઢી વાગે દૂધપાક થશે હોં. છોકરા ટળવળે. ઓલાને જરી ઢેબરા કરી દયે ને સવારે, કારણકે ઢેબરા કરે તો વળી ઓછું ખાય ન્યાં એટલે સવારે ઢેબરાં પણ વહેલા કરે તો આમ પાલવે નહીં. દસ વાગે ત્યાં તો પાછું આમ ક્યારે થાશે... ક્યારે થાશે? એટલે... પછી કહે કે આ રોટલી પડી છે પણ આમાં ગરડ જેવું લાગે છે હોં. ઓલુ હોયને શું કહેવાય? શીકું...શીકું. શીકામાં રાત્રે કોક સર્પ બોલતો'તો ડાકલી વગાડતો'તો ડાકલી. ડાકલી વગાડતો. ઈ ન્યાં આવ્યો હોય તો ના નહિ ભાઈ. ત્યારે થોડુંક ખાઈ લે ને કહે ના...ના...ના. એ ભૂખ્યા અઢી વાગ્યા સુધી રહેવું એ સારું છે પણ ઝેરવાળી રોટલી ખાવી સારી નથી. પતી જશે ન્યાં ને ન્યાં. ભૂખ્યો... ભૂખ્યો માણસ જ નહિ રહે.

એમ આત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપના ભાન વિના, એકલા વ્યવહારના રાગને પુણ્યથી ધર્મ મનાવનારા-માનનારા, અને આપણા કરતાં તો સારા, એમ માનનારા ઝેરની રોટલીયું ગરડ નાંખીને ખાય છે. નેમચંદભાઈ! ભઈ, વાત તો આવે ત્યારે હવે તો... આ સત્યાવીસ વર્ષ પૂરા થાય છે કાલ, પરિવર્તનને સત્યાવીસ પૂરાં થાશે, અઠ્યાવીસમું કાલ બેસશે. પછી તો કાંઈ વસ્તુ હોય ઈ આવે ને! કાંઈ બીજી ક્યાંથી આવે? મનસુખભાઈ! શું હશે આ? ભઈ, આપણાં મહારાજ જે હોય ઈ સારા. કહે છે કે ઝેર છે, જેને વ્રત ને નિયમનાય ઠેકાણા નથી અને એક સારા હોય કદાચ શુભભાવ, તોય એ ધર્મ નથી, અને ધર્મ છે અને ધર્મ કરીએ છીએ એમ માને છે, મનાવે છે, માનતાને રૂડું જાણે છે એ ધર્મના પાકા વિરોધી શત્રુ છે.

શ્રીમદ્ તો કહે છે એક ઠેકાણે એક પત્રમાં... કે જે કોઈ કુદેવ-કુગુરુ-કુશાસ્ત્ર છે જેને તત્ત્વની દૃષ્ટિની ખબર નથી ને વિરોધભાવનાં સેવનારા છે, એ સાક્ષાત્ ધર્મનાં ઘાતક જાણ્યા વિના તારું કલ્યાણ થાય એવું નથી. એક આવે છે પત્રમાં. લાલચંદભાઈ! ઈ પત્રમાં આવે છે હોં. ઈ ક્યાંથી કાઢ્યું આપણે અત્યારે આ... એક પત્ર છે આમ આમાં આ બાજુ... સમજાણું? છે કે નહિ ક્યાં ગયું પુસ્તક? નથી આંહી? નહિ હોય, એક આ બાજુ પાનામાં છે.

સાક્ષાત્ કુદેવ-કુગુરુ-કુશાસ્ત્ર જે કોઈ શુભ દયા, દાન, વ્રતથી ધર્મ માનતા હોય, મનાવતા હોય, માનતાને રૂડું જાણતા હોય એ દીક્ષાને ભિક્ષા માનતા હોય એવા કુગુરુને, કુશાસ્ત્રને કે કુધર્મને સાક્ષાત્ ધર્મના ઘાતી જાણ્યા વિના એની પ્રેમ ને પ્રીતિ ટળશે નહીં. નવનીતભાઈ! એમના વખતમાં તો કાંઈક ગૃહસ્થાશ્રમ હતો એટલે લોકો ઝટ વિશ્વાસ લ્યો! તમે ત્યાગીઓની નિંદા અને તમે તો બાયડી, છોકરાં ઘરે છે હવે સાંભળને! બાયડી છોકરા ક્યાં છે? અંદર પ્રજા ઉત્પન્ન થઈ છે આત્મજ્ઞાનની! તને શી ખબર પડે. સમજાય છે કાંઈ? હા લ્યોને બાયડી ને છોકરાં ને ઓલા બિચારા જાવજીવના બ્રહ્મચર્ય પાળે એને કહે છે કે મૂંઢ અને પોતે જ્ઞાની? સાંભળને હવે! બહારના ત્યાગમાં ધર્મ માની-મનાવ્યા છે, મોટા જૈન શાસનના વિરોધી અને વેરી છે. સમજાણું કાંઈ?

‘જેમ જેમ બહુશ્રુત બહુજન સંમત, બહુ શિષ્યે પરવરિયો;
તેમ તેમ જૈન શાસનનો વેરી, જો નવિ નિશ્ચય ધરિયો’

નિશ્ચય તત્ત્વ શું છે એના ભાન વિના વ્યવહાર ક્રિયાકાંડમાં ધર્મ માનીને મનાવે છે, એ જેમ જેમ બહુશ્રુત, બહુ ડાહ્યો થયો, પંડિત થયો. મોટો પંડિત થ્યો કે જૈન શાસનનો એક વેરી જાગ્યો. આહાહા! જેમ જેમ બહુશ્રુત બહુજન સંમત... અને એને માનનારા ઘણાં લાખો ને કરોડો માણસ નીકળે, જૈન શાસનનો વેરી એને પાંખુ મળી કીડીને પાણીમાં પડવા માટે. સમજાણું કાંઈ? એ છે હોં ઠાણાંગમાં છટે ઠાણે છે. જેમ જેમ... આ વાત કરી’તી અટોતેરમાં ક્યાં ગ્યા? ... હા, જુઓ ૭૮માં કહી’તી રાણપર હેં? (શ્રોતા : ...) તે દી કહ્યું’તું પડ્યા પછી. અટોતેરમાં કહ્યું’તું. જુઓ આ ઠાણાંગના છટે ઠાણે... પણ કાંઈ એવું ઉઘાડું કહી દેવાય બધામાં સમાજમાં રહ્યા હોય ને! કહો સમજાણું કાંઈ? પછી ૮૦માં... ૭૮માં ચોમાસુ હતું ને રાણપર, તે દી’ આ ગાથા ને આ ઠાણાંગજીનાં છટે ઠાણે છ બોલ છે એમ કહ્યું હતું.

આત્માનું નિશ્ચય સ્વરૂપ શું છે? એની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને ભાન વિના એકલા વ્યવહાર ક્રિયાકાંડથી સાધુ-સાધ્વીને આમ આ મનાવે છે અને માને છે. કહે છે કે જેમ એને જાણપણું વધારે થાય તેટલું એને વેરીપણું વધશે. માણસ ઝાઝાં વધશે અને એને માનનારા એટલું વેરીપણું જૈનશાસનનું વધશે. પાંખ મળી એને ઘણી. આટલા માને છે કાંઈ ખોટું હશે એમ. ‘જેમ જેમ બહુશ્રુત બહુજન સંમત, બહુશિષ્યે પરવરિયો’ એના શિષ્ય અને શિષ્યની પ્રશાખા, શાખા... શાખા ૨૦૦ સાધુ, ૨૦૦ સાધુને મુંડ્યા’તા આણે કે શું છે હવે? કહે છે કે

નિશ્ચય તત્ત્વની શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનના ભાન વિના એ બધાં શિષ્યો સહિત દેખાય એ તેમ તેમ જૈનશાસનનો વેરી. એક જૈનશાસન વીતરાગભાવ. છે ને આંહી જુઓ. જૈનશાસન એટલે? વીતરાગભાવ આત્માનું શાસન છે એને ઓળખતો નથી, એને માનતો નથી ને બહારના વ્રત-નિયમ ને ક્રિયાકાંડથી ધર્મ મનાવી રહ્યા છે એ એક જૈનશાસનમાં એક અંગારો નવો જાગે છે એમ વીતરાગ ત્રિલોકનાથ ફરમાવે છે. ભારે આકરી વાત ભાઈ! કેશવલાલભાઈ, શું છે આ? આ ઓલા જે જે કહે જય નારાયણ. નગ્ન દેખે તો એ ઓલો વેષ દેખે તો એ ઓલો દંડ દેખે તો એ અરે! સાંભળને.

બાલં પश्यन्ति लिंगं अज्ञानीओ ભેખને માનનારા છે, મધ્યમ બુદ્ધિવાળા કદાચિત્ ક્રિયાકાંડ કાંઈ કરે એને જોનારા છે, પણ તત્ત્વદષ્ટિ ને તત્ત્વજ્ઞાન સાચું શું છે એને જોનારા તો એક જ્ઞાની ને સાચા ધર્મના અભિલાષી હોઈ શકે છે. બીજા એના બહુમાન કરી શક્તા નથી. સમજાણું કાંઈ? ઈ આવે છે એમાં બાલં પश्यन्ति આવે છે ને આ એમાં હરિગીતમાં બાલં પश्यन्ति लिंगं मध्यमवाળા ક્રિયાને, તત્ત્વજ્ઞાની જીવો તત્ત્વદષ્ટિ સત્ય સ્વરૂપ શું છે એને જોનારા, જાણનારા અને અનુભવનારા છે. આંહી કહે છે “ખરેખર વીતરાગભાવ મોક્ષમારગ છે....” એમાં તો છ બોલ કહ્યા છે હોં, ત્રણતો આ લીધા. બહુશ્રુત બહુ માનનારા, બહુ શિષ્યો, ઘણી તપસ્યા કરતો હોય, બહુ તપસ્યા કરતો હોય ત્યારે લોકોને એમ થાય કે આહાહા! આ છ-છ મહિનાના તપસ્યા કરે ઈ કાંઈ જૂઠું બોલે? એનું વચન પડે તો ફડાક લોકો લઈ લે. અને બાયડી છોકરાવાળો હોય અને બોલતો હોય સાચું ધર્મનું અંતર સ્વરૂપ ભાન સહિત. હવે બાયડી છોકરા ને હજી કરોડો રૂપિયાનો ધંધો કરે, હજી કાલ તો એની વહુને છોકરો થયો’તો લ્યો, સાંભળને હવે! તને શું ખબર પડે તત્ત્વની. સમજાણું કાંઈ?

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ નથી માનતો એની બાયડી, નથી માનતો એ રાગને પોતાનું સ્વરૂપ, એવા જે રાગથી ભેદ પડી ગયા છે એને પરખનારા એના પરીક્ષક તો બીજી જાતના હોય છે. સમજાણું? આ તો કહે લ્યો આને કાલતો સુવાવડ આવી’તી અને અમે તો આમ જીવે છીએ પર્યંત અમે તો વીસ વરસની ઉંમરથી બ્રહ્મચર્ય પાળીએ છીએ અને આ કહે કે જ્ઞાની. સાંભળને હવે! જ્ઞાની એટલે શું? એ શું એ ક્રિયા ન હોય રાગની ને એ તો જ્ઞાની કહેવાય? છન્નુ હજાર સ્ત્રીનું લગ્ન હોય ચક્રવર્તીને તીર્થકરને, ક્ષાયિક સમકિતી અને ત્રણજ્ઞાનના ઘણી છે સમજાણું? અને આખી જીવે બ્રહ્મચર્ય પાળે, નજર ઊંચી ન કરે સ્ત્રી સામે, એવો જીવ પણ પુણ્ય ને દેહની ક્રિયાથી આત્મલાભ થાય એ માનનારો મોટો મૂંઢ અને મિથ્યાદષ્ટિ છે. સમજાણું કાંઈ? પણ શ્રદ્ધાની શક્તિ અને શ્રદ્ધાનાં શક્તિનો લાભ કેટલો છે એની જેને ખબર

નથી. નવનીતભાઈ! શ્રદ્ધા શક્તિ એની કેટલી કિંમત છે અને એનો કેટલો લાભ છે અને કષાય શક્તિ પુણ્ય ને પાપના ભાવ કષાય શક્તિ એમાં કેટલું નુકસાન છે ને એનું ફળ કેટલું નુકસાનદાયક છે એની ખબર વિનાના બાહ્ય આચરણ ઉપરથી માપ જ્ઞાનીના કાઢે, અને અજ્ઞાનીના બાહ્યના ત્યાગના માપથી એનું ધર્મપણું ટાંકે, મોટા ભીંત ભૂલ્યા છે. સમજાણું કાંઈ ?

એમ આવે છે હોં સોનગઢવાળા મુનિનેય માનતા નથી એમ કહે છે કેટલાક. મુનિને... સાંભળને! મુનિ હતો કે દી' માને ક્યાંથી? આહાહા! વેષ પહેરીને બેઠા હોય એને મુનિ માને. ધીરૂભાઈ! વાતું બહુ જુદીયું! બે ય ધીરૂભાઈ છે. આ તો વાત એવી છે પ્રભુ, આ કોઈના માખણની ને પક્ષની નથી. સત્યના ઢંઢેરા આ છે બાપા. તારે જેર ઉતારવા હોય કુદેવ-કુગુરુ-કુશાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનું જેર જ્યાં સુધી ન ઉતરે ત્યાં સુધી સાચા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનું બહુમાન અંતરમાં આવે નહિ, અને એકલું બહુમાન આવે છતાં ચૈતન્યનું બહુમાન ન આવે ત્યાં સુધી એને સમ્યગ્દર્શન થાય નહીં. સમજાણું કાંઈ? આચાર્ય ભગવાન વીતરાગભાવને મોક્ષમાર્ગ કહે છે. ઓલા કહે છે પણ બે મોક્ષમાર્ગ છે. વીતરાગભાવેય મોક્ષ માર્ગ છે અને રાગ આવે વચ્ચે વ્રત-નિયમ બધાં એ પણ એક મોક્ષમાર્ગ (છે) એટલું છૂટયા ને દુકાનેથી બેઠા હતા ને આંહી બેઠા. ત્યાં ત્રાજવે તોળતો ઈ કરતાં ત્યાં બેઠો છે. ત્યાં ફરે ને લૂગડાં ફેરવીને હારો(સારો) છે ને! એ બગડેલાં દૂધ છે. હાય હાય! મારી નાંખશે એને અને એ ખાશે એને, માનશે એને.

નવનીતભાઈ! આ વીતરાગ પોકાર કરે છે. સર્વજ્ઞદેવ, અનંત કુંદકુંદઆચાર્ય આદિ મહાસંતો ભગવાન પાસે જઈને જે આ વસ્તુ કાંઈ, અંતર તો હતી ઘણી પણ કેટલીક સ્પષ્ટ અને નિર્મળ ભગવાન પાસે કરી આવ્યા. અરે! વીતરાગ, વીતરાગભાવને મોક્ષમાર્ગ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? એ વચ્ચે રાગની દયા, વ્રત આદિનાં ભાવ આવે, એને ભગવાન મોક્ષમાર્ગ કહેતા નથી. આ અનંતકાળમાં નહિ પ્રગટેલો અપૂર્વ ભાવવિના એને મોક્ષમાર્ગ કોઈ રીતે કહી શકાય નહીં. અપૂર્વ કોને કહે? આહા! પૂર્વે અનંતકાળમાં વ્યવહાર સ્વર્ગે ગયો. શેઠાઈ મળી ધૂળની. અબજોપતિ અનંતવાર થયો. શું થયું એમાં? સમજાણું કાંઈ ?

‘લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં શું વધ્યું તે તો કહો,
શું કુટુંબ ને પરિવારથી વધવાપણું એ નયગ્રહો’

વધવાપણું સંસારનું પરની અપેક્ષા લઈને ભાવ થાય તે.

‘વધવાપણું સંસારનું નરદેહને હારી જવો,
એનો વિચાર નહિ અહો હો! એક પણ પણ તમને અહો!’

આ સોળ વર્ષે કહે છે, શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર સોળ વર્ષ ને ચાર મહિનાની ઉંમર હતી ત્યારે એકસો આઠ પાઠ બનાવ્યા. એકસો આઠ પાઠ. એકસો આઠ મણકા હોય ને માળાના એટલે એકસોઆઠ પાઠ અને નામ આપ્યું ‘મોક્ષમાળા’. સોળવર્ષની ઉંમરે. હવે ઉંમર તો દેહની હતી આત્માને ક્યાં ઉંમર? એ તો અનાદિનો છે. સોળ વર્ષે પોકાર જગત પાસે કર્યો છે કે ક્યાં વધ્યો તું? અમને માનનારા ઘણાં છે. તને શું એ બધા સોજા છે. સોજા સમજતે હૈ? સૂજન, સોજા એ નીરોગતા કહેતે હૈ ક્યા કહેતે હૈ? સોજા... સોજા આતે હૈ તો શરીર કૂલ્યું, પુષ્ટ થયું, મરી જઈશ. હમણા સોજા ઉતર્યા અંદર ભેગી બળતરા હાલશે. એમ જગતના પુણ્ય-પાપના ઠાઠ અને એને માનનારા ઝાઝાં અને બીજા ધર્મીને માનનારા થોડા, આમ માપ કરીને ધર્મની કિંમત કરે એ સોજાને નીરોગતા માની બેઠા છે. સમજાણું કાંઈ?

ભગવાન આચાર્ય કહે છે નિશ્ચયથી... ખરેખર તો... ત્યારે ઓલા કહે કે નિશ્ચયથી એ પણ વ્યવહાર? હવે સાંભળને વ્યવહાર! વ્યવહાર કોથળો વચમાં આવે, આવ્યા વિના રહે નહિ હોં. ધર્મદૃષ્ટિ થઈ અને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રનું બહુમાન ન હોય અને વાત્સલ્ય અને પ્રેમ ન હોય એમ ત્રણકાળમાં બને નહીં. પણ એ વાત્સલ્ય અને પ્રેમ તે રાગનો ભાગ છે, એ ખરેખર મોક્ષમાર્ગ નથી. (શ્રોતા : ...) રંધાય નહીં... કોથળાને રંધાય નહીં ભેગો. એ ચોખા ખૂટ્યા તો નાંખો અઢીશર કોથળો. રાગ હોય એ બરાબર, ભક્તિ જેના નિમિત્તથી જેને પોતાને જ્ઞાન, શ્રદ્ધા, ચારિત્ર થયું એવા ત્રિલોકનાથ તીર્થંકરનો ઉપકાર, વ્યવહારે શુભભાવ ઉપકારનો વાત્સલ્યનો આવ્યા વિના રહે નહીં. પણ તેને ભગવાન કહે છે એ છૂટવાના માર્ગમાં એ આવ્યો ખરો, પણ એ છૂટવાનો રસ્તો નથી. છૂટવાના માર્ગમાં... છૂટવાના સમજતે હૈ ને, મોક્ષમાર્ગ. મોક્ષમાર્ગમેં આયા ખરા, એ તો આવે છે ને સમયસારમાં આવે છે કે ભઈ! વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગની અંદર વ્યવહાર આવે છે ખરો, પણ તેને ધર્મ માનીને મોક્ષમાર્ગ માને, મિથ્યા એકાંત મિથ્યાદૃષ્ટિ છે. જગતને ખબર ન મળે. એમ ને એમ અવતાર આવ્યાં. કીડી ને મંકોડા ને અળસિયાં અને ગલુડિયાં... કૂતરાના બચ્ચા મરે એમ આ મરવાના. તત્ત્વના ભાન વિના એ કલબલ... કલબલ કરીને કષાયમાં મરશે, પછી ત્યાગી હોય કે ભોગી હોય. સમજાણું કાંઈ?

‘વસ્તુ વિચારત ધ્યાવતે, મન પામે વિશ્રામ;
રસ સ્વાદત સુખ ઉપજે, અનુભવ તાકો નામ.’

આતે હૈ ને બનારસીદાસમાં!... બનારસીદાસ હૈ ને ઓ સમયસાર નાટક

‘વસ્તુ વિચારત ધ્યાવતે અને મન પામે વિશ્રામ;
રસ સ્વાદત સુખ ઉપજે, અનુભવ તાકો નામ.’

એ અનુભવ મોક્ષનો મારગ.

‘અનુભવ રત્નચિંતામણી અનુભવ હૈ રસકૂપ;
અનુભવ મારગ મોક્ષનો અને અનુભવ મોક્ષસ્વરૂપ’

આ ઈ હાલે છે આ વીતરાગભાવ હોં! અનુભવ કહો કે વીતરાગભાવ કહો. આહાહા! સમજાણું કાંઈ? પહેલી એની શ્રદ્ધા કરીને દટ થઈને ઊભો રહે પછી એના અંતરના વલણમાં વીર્યને ફોરવે તો કામ કરી શકે, નહિતર કામ કરી શકશે નહીં. સમજાણું કાંઈ? વસ્તુ વિચારત ધ્યાવતે મન પામે વિશ્રામ. એનું મન વિશ્રામ પામી જાય. વિકલ્પ... નિભ્રાંત પુરુષો દ્વારા અનુભવવા યોગ્ય આત્મા છે. નિભ્રાંત નામ નિશ્ચિંત પુરુષો દ્વારા... જેને ચિંતાના સંકલ્પ-વિકલ્પના સારડા વ્યાપી ગયા છે એનાથી આત્મ અનુભવ થઈ શકે, ઈ ત્રણકાળમાં બની શકે નહીં. ઈ પહેલી ગાથા આવી ગઈ. મોક્ષમાર્ગની. નિભ્રાંત... નિભ્રાંત નિશ્ચિંત પુરુષો હોય એ હો જગતનું મારે ને એને કાંઈ સંબંધ (નથી). શુભ અને અશુભ ભાવ થાય તેમાં મારું હિત અને મારી સંપદા એમાં કાંઈ નહીં. મારી સંપદા ચૈતન્ય જ્યોતની વારંવાર એના તરફની નજરું નાખીને ઠરે, આ એને અનુભવ કહેવામાં આવે અને એને વીતરાગભાવ કહેવામાં, આ એને મોક્ષમાર્ગ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

પણ તેને જે ન ઓળખે... હવે કહે છે “વીતરાગભાવ મોક્ષમાર્ગ છે એટલું કહેતાં ઈ ન સમજે ત્યારે તેને એમ જ કહ્યા કરીએ તો તે સમજે નહીં....” તેથી તેને સમજાવવા... તેથી તેને સમજાવવા વ્યવહારનયથી તત્ત્વશ્રદ્ધાન જ્ઞાન પૂર્વક એટલે શું? વ્યવહારનયથી એકકોર શબ્દ પડ્યો રહે આખો. તત્ત્વશ્રદ્ધાન જ્ઞાનપૂર્વક વ્યવહારનયથી પરદ્રવ્યનાં નિમિત્ત મટાડવાની સાપેક્ષતા વડે એમ લેવું શું કહ્યું? સમજાણું કાંઈ? વ્યવહારનય વડે તત્ત્વશ્રદ્ધાન જ્ઞાન એમ નહીં. જે વીતરાગભાવને ન ઓળખે આમ ચિદાનંદ નિર્વિકલ્પ અનુભવ, રાગનો વિકલ્પ નહિ એવી અંતરની શ્રદ્ધા-જ્ઞાનને રમણતા તે મોક્ષમાર્ગ. એને ન

ઓળખે એને વ્યવહારથી સમજાવે. કઈ રીતે, કે વ્યવહારનયથી... એટલું. વ્યવહારનયથી તત્ત્વશ્રદ્ધાન જ્ઞાનપૂર્વક એમ નહીં. તત્ત્વશ્રદ્ધાન જ્ઞાન તો સાચું... નિશ્ચય સમ્યક્ તત્ત્વશ્રદ્ધાન તો રાગરહિત નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન અને નિશ્ચયજ્ઞાન-સ્વનું જ્ઞાન, સ્વની શ્રદ્ધા અને સ્વનું જ્ઞાન એવા તત્ત્વશ્રદ્ધાન જ્ઞાનપૂર્વક વ્યવહારનયથી “પરદ્રવ્યનાં આલંબન મટાડવાની સાપેક્ષતા વડે’... નિમિત્ત મટાડવાની....” પર ઉપરનું જરી વ્રત આદિના ક્રિયામાં લક્ષ ઓછું થાય અને સ્વમાં લક્ષ આવે છે એટલું પરદ્રવ્યના નિમિત્તનો સંગ છૂટવાની અપેક્ષાએ “નિમિત્ત મટાડવાની સાપેક્ષતા વડે....” ‘પરદ્રવ્યનું આલંબન છોડવાની અપેક્ષા વડે “વ્રત, શીલ, સંયમ આદિ વીતરાગ ભાવનાં ભેદ....”

ભેદ એટલે છે તો રાગ-વિકલ્પ, પણ એને ઓળખાવે કે જો આવા વ્રત-નિયમ આંહી હોય, ત્યાં આગળ વીતરાગભાવ અંદર હોય, એ અવ્રતભાવને પાપને સેવતો હોય ને ન્યાં વીતરાગભાવ ચારિત્ર હોય એમ હોઈ શકે નહીં. સમજાણું કાંઈ? શું કહે છે? ઓલાએ પૂછ્યું છે કે વ્યવહારનય જો નિશ્ચયને સમજાવે તો એને કેમ અંગીકાર ન કરવો એનો આ ઉત્તર દેવામાં આવે છે. કે ભાઈ, એ વીતરાગપણે મોક્ષમાર્ગ... આત્મા વીતરાગ એટલે શું કેવળજ્ઞાની? એમ કોઈ સમજ્યા. વીતરાગભાવે મોક્ષમાર્ગ એટલે કેવળજ્ઞાનીને મોક્ષમાર્ગ હોય? એમ નહીં. વીતરાગ અંતર રાગની રૂચિ પુણ્ય પાપની છૂટી, અને સ્વભાવની દૃષ્ટિ ને રૂચિ ને પરિણતિ ને સ્થિરતા જામી, એ એક જ મોક્ષનો માર્ગ છે... બીજો નથી. એને ન સમજે એને વ્રત, શીલ અને નિમિત્ત એવા નિમિત્તનાં પડખાથી ઈ વીતરાગભાવના ભેદ એટલે પ્રકાર અનેક... અનેક દ્વારા ઓલા વીતરાગભાવના એકપણાને સમજાવે છે. સમજાવવું છે ઓલું અંદર રાગરહિત સ્થિરતા થાય તે. ભારે કહ્યું ભાઈ! કેટલું ઓણે નવ અધ્યાયમાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહ્યા હજારો આચાર્યોના હૃદયને મિલાન કરીને આ બનાવ્યું હવે એને વાંચવાનો ય વખત નહીં.

મણિભાઈ! બાપ પૈસા મૂકી ગ્યો હોય પચાસ લાખ. મરવા... મડદા પછી કાઢ્યા પહેલા તપાસી આવે કોઈ પોટલી-બોટલી કોઈ નાતમાં નથીને! મડદું પછી કાઢો. પચાસ લાખ મૂક્યા છે ને બધું સાંભળીએ છીએ એવું છે કે નહીં આપણને આ સાઈઠ વરસ જીવતા તો નહોતો આપતો માળો પૂંજી સડાવતો હતો આંહી. મર્યા પછી ફડાક તપાસવા જાય, શું બાપા મૂકી ગ્યા! એમ સર્વજ્ઞદેવ અને મહાન સંતો તત્ત્વની વાત શું મૂકી ગ્યા એને જોવાને, વાંચવાને પણ અવસર મળે નહીં, અને અમે છીએ ધર્મી. ના પડાય છે કાંઈ? ધર્મી તો નામ નિક્ષેપે હોય, સ્થાપના નિક્ષેપે હોય, યોગ્યતાથી હોય અને વર્તમાન પ્રગટદશાથી

પણ (હોય). નામથી પાડે ધર્મી. લક્ષ્મીવંત કહે ને લાકડા વેચતો હોય. શું નામ? લક્ષ્મીવંત. લાકડા વેચે છે ને બે આનાના કે લક્ષ્મીવંત નામમાં શું છે? પૈસા આવી ગયા કાંઈ? સમજાણું કાંઈ?

આંહી કહે છે વીતરાગભાવને જે ન જાણતો હોય એને ‘પરદ્રવ્યનું આલંબન પરથી લક્ષ છોડાવવાની અપેક્ષાએ “વ્રત, શીલ, સંયમ આદિને વીતરાગભાવના ભેદ દ્વારા બતાવતાં તેને વીતરાગભાવની ઓળખાણ થઈ....” જુઓ વીતરાગભાવ અંદર હોય તેને આવું હોય, વ્રત હોય, નિયમ હોય, શીલ હોય, સંયમ હોય, ઈન્દ્રિયદમન હોય એવા ભાવથી બતાવ્યું. કહો સમજાણું કાંઈ? “એ જ પ્રમાણે અન્ય ઠેકાણે પણ વ્યવહાર વિના....” આ તો ઘણે ઠેકાણે એમ જ લે. સમજાણું? એ પ્રમાણે સમજવું... એ પ્રમાણે સમજવું. “એ જ પ્રમાણે અન્ય ઠેકાણે પણ વ્યવહાર વિના નિશ્ચયનો ઉપદેશ થતો નથી....” શી રીતે સમજાવવું એને? એને વીતરાગભાવ સમજાય નહીં, જીવ સમજાય નહિ એટલે એને વ્યવહારથી એને ભેદ પાડીને સમજાવ્યો કે નરક મનુષ્યને દેહની અપેક્ષા રાખીને સમજાવ્યું કે જો આ દેહ તે આત્મા. એ ધીનો ઘડો આ. માટીનો ઘડો... કે આ ધી નો ઘડો આ એટલે કે ધીનો ઘડો, એ માટીનો ઘડો છે, પણ ધીનો નથી. એમ શરીરવાળો આ જીવ એટલે કે શરીરવાળો નથી પણ જીવ જ્ઞાનસ્વરૂપમૂર્તિ અંદર તિન્ન છે એને ઓળખાવવા આ બધા વ્યવહારના ભેદ પાડયા છે. કહો સમજાણું કાંઈ?

હવે ઈ નકાર કરે છે જુઓ. “એ પ્રમાણે અન્ય ઠેકાણે હોય. બીજું ‘અહીં વ્યવહારથી નર, નારકી આદિ પર્યાયને જીવ કહ્યો પણ ત્યાં પર્યાયને જ જીવ ન માની લેવા....” શરીરથી ઓળખાવ્યો કે આ માણસ એ જીવ . માણસ તો ધૂળ છે આ તો અજીવ, ન્યાં ક્યાં જીવ હતો? આ જીવ તો જુદી ચીજ છે. પર્યાયને જીવ... પર્યાય તે શરીર એને જીવ ન માની લેવો કારણકે “શરીર તો જીવ-પુદ્ગલના સંયોગરૂપ છે....” જીવ અને આ શરીરના પુદ્ગલરૂપ આ તો વસ્તુ છે. આને આત્મા કહેવાય નહીં. પણ ઓલો સમજતો નથી એટલે એને કહ્યું કે જુઓ આ શરીરમાં રહેલો આત્મા ફલાણો રહેલ, રહેલોય ક્યાં છે? શરીરમાં આત્મા નથી. આત્મામાં આત્મા છે. આરે! આરે! શરીરમાં રહેલો આત્મા લ્યો એમ બતાવે એ વ્યવહારથી સમજાવ્યું છે. શરીરમાં આ તો માટી... માટીમાં છે અને આત્મા આત્મામાં છે. બેયના ક્ષેત્ર તદ્દન અંદર જુદા છે. પુદ્ગલ સંકેતથી આ... “નિશ્ચયથી જીવદ્રવ્ય તિન્ન....” એનાથી શરીરથી ભગવાન આત્મા જુદો એને જાણવો. ઓલું તો સમજાવવા માટે વાત હતી.

“જીવનાં સંયોગથી શરીરઆદિને પણ ઉપચારથી જીવ કહ્યો....” વાણી સચેત, ભાષા, શરીર સચેત, મન સચેત એમ કહેવામાં આવે. કહો એ તો નિમિત્તથી સમજાવ્યું છે પણ એને જીવ માનવો નહીં. વાણી જીવ નથી જડ છે. શરીર જીવ નથી જડ છે, મન દ્રવ્યમન છે એ જીવ નથી એ જડ છે. સમજાણું? “જીવના સંયોગથી શરીર આદિને પણ ઉપચારથી જીવ કહ્યો....” લ્યો ઉપચારથી... આ ઉપચાર આવ્યો આરોપ... “પણ એ કહેવા માત્ર જ છે. ‘પરમાર્થથી શરીરઆદિ કાંઈ જીવ થતા નથી....’ ખરેખર શરીર, વાણી, મનને કાંઈ જીવ-ફીવ છે નહીં. જીવ તો જ્ઞાનાનંદ મૂર્તિ અંદર વાણી, મન અને દેહથી ભિન્ન છે એને ઓળખાવવા માટે વ્યવહારથી વાત કરી છે પણ એ વ્યવહારને આદરણીય માની લે ઓળખાવ્યું માટે, મોટી ભૂલમાં પડ્યો છો. નિશ્ચય જેમ સત્ય છે એમ વ્યવહાર પણ કાંઈ સમજાવે માટે કાંઈ સત્ય છે એમ છે નહીં. “એવું શ્રદ્ધાન કરવું....” જોયું? શરીર, વાણી, મન એ જીવ નથી. સમજાવ્યું ભલે વ્યવહારથી પણ જીવ છે નહીં.

“વળી અભેદ આત્મામાં જ્ઞાન, દર્શન આદિ ભેદ કર્યા તેને ભેદરૂપ ન માની લેવા....” જ્ઞાન તે આત્મા, દર્શન તે આત્મા... ન્યાં ક્યાં કટકા છે અંદર સમજાણું? આ સુખડનું લાકડું જુઓ. આ સુગંધ તે સુખડ, આ રંગ તે સુખડ, તોલ તે સુખડ. ન્યાં ક્યાં ત્રણે કટકા જુદા પડે છે પણ આને ન સમજ્યો એને એના ભેદ દ્વારા એને સમજાવાય, એમ આત્મા અખંડ લગડી છે અંદર. અભેદ એકરૂપ લગડી છે. ઈ ન સમજે એને જ્ઞાન તે આત્મા, દર્શન તે આત્મા, ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા એમ સમજાવ્યું પણ એ ભેદ તો કહેવામાત્ર છે. સમજાણું કાંઈ? “ભેદરૂપ જ ન માની લેવો....” આત્માને. આહાહા! જ્ઞાન આત્મા, દર્શન એમ ન માની લેવું એ તો અભેદ એક વસ્તુ છે એમ કહે છે.

“ભેદ તો સમજાવવા માટે છે....” હજારો આમાં બોલો નાંખ્યા છે હોં એ મોક્ષમાર્ગપ્રકાશકમાં હમણાં તો આ જુઓને આ બબ્બે રૂપિયામાં આપવામાં આવે છે. છે તમારા હાથમાં છે એ દો રૂપિયામં દેનેમં આતે હૈ. દેખો, આ ચારની કિંમતનું પડેલું બે રૂપિયામાં અપાય છે આ પ્રચાર માટે. પહેલું બીજામાંથી... હમણાં આ નવનીતભાઈ તરફથી ત્રણહજાર આ છપાવવાના છે. આ પુસ્તક હિંદીમં આયેગા. હિંદીમં છાપનેવાલા હૈ. ઓ નહીં ઓ હિંદી દૂસરા આ તો આ ઉસકા અર્થ હી અર્થ હી ઐસા હોનેવાલા હૈ. આ દસ રૂપિયે મળે નહિ બીજે સાધારણ... એને ચારનું પડયું ને બે રૂપિયે દેવાય છે. તેમાં રૂપિયાનું તો બાઈન્ડિંગ શું કહેવાય ઈ? હેં? પૂઠું ઈ છે. હેં? (શ્રોતા : કપડા) કપડા સહિતનું પૂઠું લ્યો. કોઈ રીતે લોકો વાંચે, વિચારે, આ ગરબડ પડી છે અનાદિકાળની.

નિશ્ચય-વ્યવહારની કથની શું છે? લોકો ભરમાણા છે. વ્યવહાર પણ છે ને!... વ્યવહાર પણ છે ને!... પણ શું વ્યવહાર છે હવે? વ્યવહાર એક જાણવા લાયક ચીજ જગતમાં આવે છે. આદરણીય છે નહીં. એમ ન જાણે અને નિશ્ચય અને વ્યવહાર બેય આદરણીય માને, એ વીતરાગની આજ્ઞાનો વેરી છે. વીતરાગની આજ્ઞાને ઈ જાણતો નથી. પછી ત્યાગી હોય, બાવો હોય, જોગી થ્યો કે નગ્ન મુનિ થ્યો હોય, આ રીતે ન સમજે એને તો શ્રદ્ધા ભ્રષ્ટ કહેવામાં આવે છે. કહો સમજાણું? “એ અભેદ આત્મામાં જ્ઞાન દર્શન આદિ ભેદ કર્યા ત્યાં તેને ભેદ (રૂપ જ) ન માની લેવા....” જુદા જુદા કટકા એક આત્મામાં ગુણના નથી. વસ્તુ એકરૂપ એમાં કટકા (નથી) સમજાણું? કે જુઓ આ... આ સુખડ છે તે સુગંધ છે તે આંહી છે, તોલ છે તે આંહી છે ને ભારે છે તે આંહી છે અને રસ છે તે આંહી છે એમ છે કાંઈ? એ તો આખી એકરૂપ વસ્તુ છે.

પણ ભેદ દ્વારા એને... ભગવાન આત્મા અરૂપી જ્ઞાનધન અનંતગુણનો પિંડ છે એને ગુણભેદ દ્વારા મનાવ્યો. પણ ગુણભેદ માની ન લેવા “આત્મા અભેદ છે તેને જીવ વસ્તુ માનવી’ લ્યો ‘ખરેખર આત્મા અભેદ છે તેને જીવ વસ્તુ માનવી....” ત્યાં સંજ્ઞા સંખ્યાભેદ ઈ ભેદ કહ્યા છે એ તો કહેવા માત્ર છે. સંજ્ઞા નામ પડે ને આત્મા નામ અને જ્ઞાન નામ. નામભેદ પડ્યો પણ કાંઈ વસ્તુ જુદી નથી. ગુણ અનંત અને આત્મા એક એવા ભેદ પડ્યા પણ વસ્તુ અનંત છે નહીં, વસ્તુ તો એક જ છે. ભેદથી કહેવા માત્ર... પરમાર્થથી જુદાજુદા નથી એવું શ્રદ્ધાન કરવું. હવે ત્રીજા બોલની વાત કરે. ઓલા વ્રત, શીલ ને સંયમ જેના વાંધા ઊભા છે ઈ.

વિશેષ કહેશે....

॥ પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ ॥